

Tautinių mažumų problemos Stasio Šalkauskio tautiškumo sampratoje

Santrauka

Stasys Šalkauskis (1886-1941) buvo vienas iškiliausių Lietuvos tarpukario filosofų. Be jo, anot B.Genzelio, „sunkiai suvokiamas XX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos intelektualusis gyvenimas“¹. Nepaisant šito, jam skirtą istoriografiją vargu ar galėtume pavadinti plačia. Visų pirma minėtinas išeivijos autorius J.Eretas, pateikęs tiek St.Šalkauskio biografiją², tiek idėjas³. Iš vėlesnių autorių, rašiusių apie St.Šalkauskį, minėtinas A.Sverdiolas, kuris atliko išsamią ir bene rimčiausią St.Šalkauskio pažiūrų analizę. Joje nemažai vietos jis skyrė St.Šalkauskio ir Antano Maceinos pažiūrų lyginimui⁴. Prieš pat atgimimą J.Girnius (Amerikoje) išleido St.Šalkauskio raštus, kuriuos įvade pats ir aptarė. 1990-aisiais metais Romoje išėjo atskira šio autoriaus knygelė, skirta lietuvių filosofo moksliniam palikimui⁵. St.Šalkauskio raštų leidimo tradiciją (tiek išeivijoje, tiek Lietuvoje išleisti filosofo tekstai nesidubliavo) jau nepriklausomoje Lietuvoje (1990 m.) tęsė Giedrė Baltrėnienė-Kadžiulytė, pirmojo tomo įvade aprašiusi St.Šalkauskio kūrybinį palikimą⁶. R.Paulauskas⁷ ir O.Tijūnėlienė⁸ tyrinėjo St.Šalkauskio filosofinę pedagogiką. Lietuvių filosofo estetinę teoriją, lygindamas ją su V.Sezemano teorija, nagrinėja B.Genzelis savo „Lietuvos filosofijos istorijos bruožuose“⁹. Taip pat minėtinas šio autoriaus apžvalginio pobūdžio straipsnis Lenkijoje „Filosofija zycia Szalkauskisa“¹⁰.

Tačiau trumpai apžvelgus St.Šalkauskiui skirtą istoriografiją tenka konstatuoti, jog jo pažiūros į tautines mažumas ligi šiol nesusilaukė deramo dėmesio. Šis straipsnis ir pabandys užpildyti šią nemenką St.Šalkauskio kūrybos tyrinėjimų spragą.

Pažymėtina, jog St.Šalkauskio tautiškumo koncepcija nebuvo unikali Europos idėjiniame lauke, nes tiek Lietuvoje, tiek ir likusioje Centrinėje bei Rytų Europoje vykę modernių tautų formavimosi procesai savo pobūdžiu buvo artimi. Tuo mes galėsime įsitikinti palyginę St.Šalkauskio požiūrį su Vakarų nacionalizmo teoretikų požiūriu. Tai - A.D.Smithas, E.Gellneris, B.Andersonas, K.W.Deutschas ir kiti. Taigi svarbiausias šio straipsnio tikslas yra išsiaiškinti, kuriai iš čia minimų autorių koncepcijų yra artimiausios tarpukario Lietuvos filosofo pažiūros. Kitaip tariant, čia bus pabandyta atlikti istorinės St.Šalkauskio pažiūros į tautiškumą rekonstrukciją, pasitelkiant modernias nacionalizmo teorijas. Šio bendro tikslo bus siekiama atliekant mažesnius uždavinius, kaip antai: St.Šalkauskio žmogaus ir tautinės individualybės, patriotizmo, nacionalizmo problemos suvokimo analizė. Jos metu bus pasiremta analitiniu-komparatyvistiniu metodu, kurio teikiamos loginės galimybės įgalina mus visapusiškai įsigilinti ir objektyviai suprasti esamos šaltinių medžiagos turinį.

Ivadas

Pradedant nagrinėti tautiškumo problemas tarpukario Lietuvoje, reikia pažymėti, jog jos užėmė vieną iš svarbiausių vietų jaunos valstybės kūrimosi procese. Tai atsispindėjo gausybėje straipsnių to meto įvairios pakraipos spaudoje. Dar XIX a. antroje pusėje buvo susiformavusios kelios tautinio atgimimo srovės, kurių pažiūros dažnai būdavo prieštaringos. Jų suderinimu dabar ir turėjo rūpintis Nepriklausomos Lietuvos mąstytojai. Jiems teko gan nelengva užduotis: reikėjo sukurti tokį modelį, kuris atitiktų visų Lietuvos žmonių tiek socialinius-politinius, tiek kultūrinius (plačiąja prasme) interesus. Šios užduoties įgyvendinimą labai sunkino tai, jog lietuvių tauta savo nepriklausomybę pasiekė turėdama nepilną socialinę struktūrą bei būdama pakankamai nevienalytė etniniu požiūriu, t.y. didelę miestietiškos bendruomenės dalį sudarė žydai, kurie, anot M. Biržiškos, ir buvo tikrieji Lietuvos miestiečiai¹¹.

Nors ir nutylėdami kiek rimtesnes tautinių santykių problemas, mes neturėtume galvoti, kad jų nebuvo apskritai. Iš tikrųjų problemų būta, apie ką byloja ne tik įvairūs faktai, atsispindintys žmonių prisiminimuose, to meto periodikoje ar šiaip įvairiuose dokumentuose, bet ir tarpukario Lietuvos filosofo St. Šalkauskio darbuose. Filosofas, būdamas aktyvus šalies įvykių liudininkas ir dalyvis, neišvengiamai visas jį tuo metu supusias ir jaudinusias problemas reflektavo savo gausioje kūryboje. Pastaroji it veidrodis koncentruotai parodo tarpukario Lietuvos bent dalies kultūrinio elito nuostatas bei pažiūras vienu svarbiausių – tautiškumo problemos atžvilgiu. Būtent šios problemos analizei St. Šalkauskio tekstuose ir yra skiriamas šis straipsnis.

Žmogus ir tautinė individualybė

Pradedant kalbėti apie pačios tautos ir tautiškumo idėjas, norėtusi atkreipti dėmesį į St. Šalkauskio mintis apie tautiškumą, kuris, anot autoriaus, „sudaro formalinę kultūros pusę, bet ne šios kultūros turinį“¹² (tautinė forma ir bendražmogiškas ar universalus turinys, kurie, pasak A. Sverdiolo, St. Šalkauskio darbuose yra koreatyviniai pradai¹³) ir kurio supratimas yra tvirtai surištas su patriotizmo supratimu¹⁴, bei apie nacionalizmą, mintys apie kurį dėstomas įvairiuose autoriaus veikaluose. Savo darbo „Tikrojo patriotizmo savybės ir nacionalizmas“ pradžioje St. Šalkauskis pateikia tautos apibrėžimą: „Tauta, formaliai sprendžiant, yra žmonių masė, sujungta bendros kolektyvios individualybės lyties¹⁵. (...) Ir etnis temperamentas, ir kalba, ir įpročiai, ir visuomeninė tvarka, ir valstybė – visa tai gali sudaryti tautinės individualybės žymes, bet sykiu tautinė individualybė nenustoja buvusi tokia, kai jai pristinga vienos ar kitos iš šių žymių. Juo mažiau tautinių žymių yra tautinėje individualybėje, juo mažiau jina yra ryški bei turtinga“¹⁶. Taigi čia autorius aiškiai nusako savo tautos, jos kultūrinę prigimtį turinčios individualybės ir individo santykio viziją.

Patriotizmo supratimas

Toliau St. Šalkauskis teisingai teigia, jog tarp patriotizmo ir jo objekto nėra priežastinio ryšio. Kaip savo pažiūros įrodymo pagrindą autorius nurodo Lietuvos situaciją tautinio atgimimo priešaušryje. Pastarajam, anot St. Šalkauskio, pakako tik dviejų dalykų ar patriotizmo principų: „pirma, jog kiekviena tautinė individualybė turi lygias su kitomis teises gyvuoti, ir antra, jog pirmas įgimtas kiekvienos individualybės ir todėl tautinės

individualybės dėsnis yra savimyla¹⁷. Paskutinis autoriaus nurodomas principas leidžia mums spręsti ir apie jo pažiūrą į pačią tautą, kurios būtis yra neatsiejama nuo įgimtų bruožų komplekso, iš kurių svarbiausias, kaip matome, yra savimyla, savo ruožtu garantuojanti ir kitų tautinės individualybės komponentų išsaugojimą.

Toliau gvildindamas šią problemą St.Šalkauskis pateikia skirtingas tautinių mažumų ir dominuojančios tautos patriotizmo supratimo skirtumus. Filosofas rašo: „Tėvynės, arba gimtojo krašto, meilę gali turėti žmonės, kurie ir nemyli išskiriamuoju būdu gyvenančios šiame krašte tautos. Gimtojo krašto meilė gali jungtis su vietiniu valstybiniu supratimu, bet dėl to dar ji nevirsta patriotizmu“¹⁸. Tačiau valstybė, kuri remiasi čia minimu vienos tautos išskirtinumo principu, žinoma, negali tikėtis iš kitų tautinių grupių palaikymo, nes tai yra aiškus pilietiškumo, t.y. bet kokios modernios valstybės pagrindo, principo pažeidimas. Tokiu būdu St.Šalkauskio valstybės modelyje atsiranda mažiausiai dvi žmonių kategorijos: patriotai ir nepatriotai (vėliau atsiranda dar ir „netikri patriotai“, t.y. patriotai, kurie myli savo tautą ar tėvynę „neteisingai“). Todėl patriotizmas, kaip savo tautinės individualybės meilė, jungianti savo krašto ir valstybės meilę, sugražina mus prie Funei, Brodryc ar Gellnerio formuluojamos „neegoistinio nacionalizmo“ sąvokos, kuri teigia išskirtinę, nors ir neegoistinę, teisę vienai tautai. Tai yra grindžiama tuo, jog kitos tautos turi ir gali savo krašte elgtis analogiškai¹⁹, tuo pat metu nurodant ir gana modernų dalyką, kurį St.Šalkauskis formuluoja taip: „Tautybė yra viešoji individo reiškimosi lytis ir todėl gerbdami žmogiškąjį individą apskritai, turime irgi gerbti ir prigimtą jam šitą lytį. Be to, prievolė mylėti kitas tautas, kaip savąją, įsako patriotui gerbti kiekviename individe jo tautybę.

Žodžiu tariant, asmens tautybė yra neliečiamoji jo individualybės teisė, ir vesti asimiliacijos politiką kieno nors atžvilgiu, reiškia patriotui nusizengti prieš šitokią teisę. Tuo tarpu joks moralinis nusizengimas negali būti suderintas su tikru patriotizmu“²⁰. Tačiau tuo pat metu nurodomas ir kitas momentas, kuris vertintinas kaip tam tikro saikingo kompromiso siekimas su ką tik paminėtomis tikrojo patriotizmo (pastarasis čia mažai kuo skiriasi nuo pilietiškumo) nuostatomis: „Jis [tikrasis patriotizmas] kovos visomis teisėtomis priemonėmis su kenksmingu tautinių mažumų nusistatymu, neišeidamas iš tikslingumo ribų (...)“ (čia minimas kenksmingas tautinių mažumų nusistatymas turėtų būti vertinamas kaip neteisingos politikos rezultatas²¹, ir kovoti šiuo atveju reikia ne su vienaip ar kitaip nusistačiusiomis tautinėmis mažumomis, bet bandyti koreguoti prie priešiško atvedusią politiką, matyt, prieštaravusią pačioms St.Šalkauskio formuluotoms tikrojo patriotizmo nuostatomis)²². Toliau nagrinėdamas iškeltą „kenksmingą tautinių mažumų nusistatymo“ problemą St.Šalkauskis atkreipia dėmesį į Lietuvoje gyvenančius lenkus, kuriuos autorius vienareikšmiškai vadina „sulenkęjusiais ir suklydusiais lietuviais-renegatais“²³, tokiu būdu praktiškai akcentuodamas tai, jog tautiškumas yra glaudžiai susaistytas kraujo ryšiais ar įgimtas, t.y. it neapskundžiamas nuosprendis, nepaliekantis vietos asmens apsisprendimui (tokia pažiūra į tautiškumą, anot R.Lopatos, yra būdinga dešinėsios pakraipos tarpukario Lietuvos politiniam sparnui²⁴) ir artimas *pradmeninei* nacionalizmo koncepcijai, teigiančiai, jog etniškumas kyla iš prisirišimo prie tokių pirmųjų „socialinės egzistencijos duomenų“ kaip gimimas tam tikroje giminėje, kalbinėje ar religinėje bendrijoje, kuri turi savitus papročius ir gyvenimo būdą. Štai šis

aklo likimo nulemtas įvykis sąlygoja, kad tos „duotybės“ palieka neišdildomą pėdsaką individų kolektyvinėse tapatybėse – taigi turi ypatingą galią sukelti solidarumo emocijas²⁵, kurias, kaip išplaukia iš St.Šalkauskio samprotavimų, „sulenkėję lietuviai“ yra praradę²⁶. Reikia pažymėti, jog tokia nuostata įneša į visuomenę tik dar didesnę priešišumą ir vargu ar saikas, kurio meilėje tėvynei siūlo siekti St.Šalkauskis, įžiūrėdamas nesaikingume taip pat gana rimtų problemų „netikro patriotizmo pavidalu“²⁷, gali būti vienintelė išėitis.

Tačiau grįžkime prie paties St.Šalkauskio šių problemų analizės. Kalbėdamas apie netinkamą patriotizmą autorius emocionaliai nurodo, jog patriotizmas, susietas su tinkamai suprastos didybės pageidavimu savo tautai, ją kelia ir gaivina²⁸. Čia tik nėra aišku, koks tautinės moralės autoritetas gali imtis nustatyti tai, kas atitinka šią nematerialią didybę (kurią autorius taip pat aiškiai akcentuoja), o kas neatitinka. Todėl yra rimtai kvestionuotina ta St.Šalkauskio nuostata, kuri siūlo tarsi ieškoti „aukso vidurio“ ar sintezės tarp tautinės individualybės ir visuotinio turinio, tariamai „apsaugančio patriotizmą nuo nacionališko užsimojimo“²⁹ ar fašizmo, kuris „pagauna mažai susipratusius, principų atžvilgiu, bet aktyvius žmones ir stumia juos į tautinės diktatūros vaju“ (pažymėtina, jog 1935 metais 72-jame „Sajungos Vilniui Vaduoti“ leidinio numeryje „Patriotizmas ir patriotinis auklėjimas“ dėstoma labai artima St.Šalkauskiui tautiškumo ir patriotizmo koncepcija (pastarojoje taip pat daug kalbama apie saikingumą, įstatymų laikymąsi ir smerkiamas šovinizmas sprendžiant tautinių mažumų problemas. Šovinizmo vertinimai šiuo atveju visiškai atitinka St.Šalkauskio „netikro patriotizmo“ sampratą ir vertinimus), tačiau su vienu labai reikšmingu „patobulinimu“,

nusakytu taip: „Valstybės vadų ir įžymių politikų kėlimas aukštyn ir savotiškas jų garbinimas iš dalies taip pat turi tarnauti patriotiniam auklėjimui. Štai visas pasaulis mato paveikslus, pavyzdžiui, kaip Musolini kalba minioms, kaip jis sveikinasi su kitų kraštų valstybės vyrais, kaip jis atidarinėja naujus miestus, kulia javus, joja raitas, myli vaikus ir t.t.“³⁰.

Vis dėlto būtų neteisinga neįvertinti teigiamos pakankamai modernios (Lietuvos idėjiniame lauke) St.Šalkauskio pažiūros į tautiškumą. Ši koncepcija paremta Vakarų ir Rytų sintezės ar atitinkamai nacionalinės ir visuotinės kultūros santykio ieškojimu³¹, kuris savo dvasia, kaip teigia A.Sverdiolas, artimas tiek V.Sezemanui, tiek L.Karsavinui. Tačiau atsižvelgdami į XX a. patyrimą, galime pagrįstai tvirtinti, kad siūlomas „receptas“ yra pakankamai naivus ir nieko neapsaugo jau visų pirma todėl, kad palieka išskirtinumą dominuojančiai tautai bei glaudžiai ją susieja su įgimtais dalykais, t.y. krauju. Šiuo atveju iš principo nėra svarbu tai, kiek tas išskirtinumas yra iškerojęs, nes jis bet kuriuo atveju į socialinį gyvenimą įneša nemažai prieštaravimų. „Saikingos meilės tėvynei“ (šis jausmas turi būti suvoktas, bet neįdiegtas) principu besivadovaujanti visuomenė rizikuoja anksčiau ar vėliau pasukti kraštutinumą keliu, nes ši nuostata pažeidžia esminį bendražmogišką lygių galimybių principą. Tuo tarpu visuomenė, kuri nesivadovauja tariama meile įsivaizduojamoms vertybėms, bet grindžia savo būvį išimtinai universaliais pilietiškumo ir demokratijos principais (tačiau, Antony D.Smitho teigimu, net ir šiuo atveju yra rimta grėsmė jau iš pilietinio nacionalizmo pusės³²), jokių būdu tuo patriotizmui neprieštaruoja. Veikia atvirkščiai, pilietiškumas, kurio pamatą sudaro žmogaus teisių ir laisvių pirmumas, sukuria tokias sąlygas, kai patriotizmas tampa tylia ir savaime suprantama žmogaus ir piliečio būseną,

pasireiškiančia tik esant būtinybei, t.y. dažniausiai išoriniam pavojui. Ši būseną nereikalauja to, kad patriotizmas būtų dirbtinai palaikomas ar puoselėjamas. Jis, kaip ir kiekvienos etninės grupės tautiškas, virsta savaime suprantamu dalyku, o kosmopolitizmo grėsmė (su pastarąja paprastai atkakliai kovoja visi totalitariniai režimai), apie kurią kalba savo tekste St.Šalkauskis, yra pernelyg išpūsta, nes pats kosmopolitizmas iš esmės ir yra principas, siūlantis visus be išimties žmones pripažinti lygiais, nepaisant jų tautinės ar valstybinės priklausomybės. Taigi patriotizmas yra ne tautinės savo individualybės meilė, kaip rašo St.Šalkauskis, bet savo pilietiškumo, garantuojančio kiekvienam individui visas teises į individualumą, kuris negali pažeisti kito žmogaus individualumo, vertės suvokimas. Šis suvokimas bei iš jo natūraliai išplaukiantis budrumas XVI-XVII amžiaus politinės teorijos klasikų nurodomas kaip viena svarbiausių konstitucionalizmo išlaikymo valstybėje sąlygų³³ ir yra tikros pilietinės visuomenės nario patriotizmo varomoji jėga, neleidžianti nužengti nuo pastovios politinės ir socialinės modernizacijos kelio. Tuo tarpu nacionalizmas, kurį St.Šalkauskis peikia, vadindamas neprotinga savo tautos meile³⁴, susiklosčius rimtiems, dažniausiai išoriniams, pavojams pačiai visuomenei, suvaidina greičiau teigiamą vaidmenį, nes dėl pakankamai radikalaus savo turinio tampa adekvačiu atsaku. Tokiu būdu nacionalizmas socialinės ir politinės sistemos modernizacijos procese suvaidina labai svarbų bei teigiamą vaidmenį.

Nacionalizmo problema

Tai, ką autorius vadina nacionalizmu, vertintina ne kitaip, kaip tik absoliučiai kraštutine jo forma – šovinizmu ar fašizmu³⁵. Šis teiginys seka visų pirma iš to, jog

St.Šalkauskis nurodo, kad „nacionalizmas pasireiškia neapykanta bet kuriai pasaulėžiūrai, nesuderinamai su nacionalistiška ideologija“³⁶, o tuo tarpu daugelio sociologų, tarp jų ir žinomo nacionalizmo teoretiko E.B.Haaso tvirtinimu, nacionalizmas gali būti ir yra suderinamas su daugeliu modernių ideologijų, dėl savo nepaprasto lankstumo³⁷. Vadinasi, nacionalizmas, apie kurį kalba St.Šalkauskis, yra ta nacionalizmo forma, kurią jis įgauna tuo atveju, jeigu visuomenė po tautinio atgimimo ir savo teisių į būvį atstatymo (dažnai dėl išorinių problemų, tapusių jau vidinėmis) nesugebėjo jo pakeisti anksčiau minėtais pilietiškumo principais. Tokių problemų išraiška tarpukario Lietuvoje mes galėtume laikyti Klaipėdos krašto memelenderių ar Vilniaus krašto lenkų situaciją. Nei pirmiems, nei antriems krašto valdžia, besivadovaudama artima St.Šalkauskiui *pradmenine* etniškumo koncepcija (tiek memelenderiai, tiek Vilnijos lenkai, jos supratimu, buvo nutautėję lietuviai), nenorėjo pripažinti teisės į identiteto savitumą ir visai bandė jį slopinti. Ryškiausi to bandymai atpažįstami švietimo politikoje (kai norintiems, pavyzdžiui, mokyti lenkiškoje mokykloje būtinai reikėjo įrodyti savo lenkišką tautybę. Tuo tarpu neretai Lietuvos lenkai oficialiai turėjo lietuvių tautybę, o tai užkirsdavo bet kokias galimybes jų vaikams mokyti lenkiškoje mokykloje), kuriai nemažai dėmesio savo kūryboje skiria ir St.Šalkauskis, kalbėdamas apie „tautinį švietimą“. Tačiau, deja, ne tinkamas tautinis ir tarptautinis auklėjimas (apie kurį kalba St.Šalkauskis, nurodydamas, jog „tautinis auklėjimas turi savo pagrindiniu uždaviniu nustatyti prideramą žmogaus santykiavimą su savo tauta, tuo tarpu kad tarptautinis auklėjimas nustato žmogaus santykiavimą su kitomis tautomis ir visa žmonija“³⁸). Autorius, gal to ir pats nesuvokdamas, aiškiai sukuria dvigubo

standarto auklėjimo modelį, nustatantį savų ir svetimų kategorijas), bet pilietinis auklėjimas yra ta vienintelė galimybė, kuri gali sulaikyti šio kraštutinio nacionalizmo pavojų bei garantuoti modernizaciją bei tikrąjį klestėjimą³⁹. Kita vertus, lietuvių filosofas tai suprato ir todėl pažymėjo: „Tik sutartinis laisvų ir susipratusių tautų gyvenimas, pagrįstas anttautiniaus teisės ir teisybės pradais, tegali visai patenkinti tuos abiejų rūšių reikalus [nacionalizmo ir internacionalizmo]. Tautinis individualizmas ir tarptautinis universalizmas privalo sutapti vienybėn tikroje Laisvų Tautų Sąjungoje“⁴⁰. Tokiu būdu vis dėlto nėra iki galo aišku: jeigu tautinis individualizmas sutampa su tarptautiniu universalizmu, kokia prasmė apie juos kalbėti apskritai, nes vis tiek viskas yra suvedama ir verifikuojama anttautiniaus

Išvados

Apibendrinami visa tai, kas buvo pasakyta, galime teigti, jog St.Šalkauskis buvo stipriai veikiamas politinės situacijos pokyčių. Tačiau kita vertus jis savo pažiūromis buvo artimas ir kitų šalių mąstytojams, o tai buvo nulemta modernios tautos formavimosi procesų panašumų Europoje.

Lietuvių filosofui yra artima *pradmeninė* koncepcija, tačiau St.Šalkauskis, kitaip nei daugelis jos atstovų, ne tik konstruoja etninės tapatybės, tradicijos ar kalbos svarbą, bet taip pat ją stengiasi ir paaiškinti tautos pašaukimo svarba. Čia greta stiprių pradmeninių elementų, pvz., įgimtos tautybės ar rasės akcentavimo, kuris šiek tiek neigiamai veikia filosofo pažiūras į tautines mažumas, matome ir nemažai transformacinės paradigmos elementų, aiškiai nusakančių lietuvių etnoso evoliuciją, kurios vyksmas yra nulemtas prigimties vektoriaus. Galutinė šios evoliucijos išraiška bei pagrindinė tautos pašaukimo

prigimtinės (ar, pasak Tomo Akviniečio, Dieviškosios Teisės, kuri iš esmės ir yra universalios krikščionybės, apie kurios priešpriešą nacionalizmui kalba St.Šalkauskis, pagrindas⁴¹) teisės ir teisybės pradais. Juk čia negali būti kompromiso lygiai taip pat, kaip negali būti kompromiso su pačia žmogaus prigimtimi. Tokiu būdu kiekvienos tautos ar etninės grupės tautiškumo bei etniškumo unikaliam saviraiškui ar pašaukimui paliekama tam tikra aiškiai pačia prigimtimi apibrėžta erdvė, neišvengiamai vedanti bendražmogiškų vertybių vienovės (kurioje nėra nei savų, nei svetimų⁴²) linkme. Pastaroji ir yra vienintelis patikimas paties tautiškumo ar tautinio identiteto išsaugojimo garantas bendražmogiškų bei universalių vertybių skalės rėmuose.

įvykdymo sąlyga yra jos virsmas nacija, t.y. iš esmės moderniu politizuotu etnosu. Tokiu būdu galime skirti svarbiausius tris lietuvių filosofo pažiūros į tautiškumą komponentus, atitinkančius tris svarbiausių pradmeninės, evoliucinės bei konstruktyvistinės etniškumo ir nacionalizmo koncepcijų postulatų: 1) tautinės prigimties kaip „duotybės“, akcentavimas; 2) tautos evoliucijos ar transformacijos buvimas, nulemtas prigimties bei istorinės sąmonės; 3) modernios tautos-nacijos kaip svarbiausios tautos pašaukimo įvykdymo sąlygos, pakylėsiančios į naują tapatybės lygmenį, suformavimas. Galiausiai galime konstatuoti, jog St.Šalkauskio daugeliu atžvilgiu netobulos tautiškumo koncepcijos esmę kaip tik ir sudaro šių trijų elementų sintezė, kuri ir yra lietuvių pažiūros originalumo pagrindas.

Išnašos

- ¹ Genzelis B. *Lietuvos filosofijos istorijos bruožai*, Vilnius, 1997, p. 203.
- ² Eretas J. *Stasys Šalkauskis, 1886-1941*, New York, 1960.
- ³ Eretas J. *Šalkauskis idėjų keliais*, Roma, 1961.
- ⁴ Sverdiolas A. *Kultūros filosofija Lietuvoje*, Vilnius, 1983.
- ⁵ Girnius J. *Prof. dr. Stasio Šalkauskio mokslinis palikimas*, Roma, 1990. Ši knygelė atspausdinta iš Lietuvos Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimo darbų XII tomo (p. 25-88).
- ⁶ Šalkauskis St. *Raštai*, t.1., Vilnius, 1990.
- ⁷ Paulauskas R. *S.Šalkauskio ir A.Maceinos filosofinė pedagogika*, Vilnius, 1990; Paulauskas R. *S.Šalkauskio filosofinės pedagogikos metmenys: medžiaga lektoriui*, Vilnius, 1990.
- ⁸ Tijūnėlienė O. *Stasys Šalkauskis apie ugdymo proceso humanizavimą ir demokratizavimą*, Vilnius, 1992.
- ⁹ Genzelis B. *Lietuvos filosofijos istorijos bruožai*, Vilnius, 1997.
- ¹⁰ Genzelis B. *Filosofija zycia Szalkauskisa.- Lithuania*, Nr. 1 (34) '00, Warszawa.
- ¹¹ Biržiška M. *Lietuvos tautos kelias į naują gyvenimą*, Los Angeles, t. 1, 1952, p. 71.
- ¹² Šalkauskis St. *Visuomeninis auklėjimas*, Kaunas., 1932, p. 144.
- ¹³ Sverdiolas A. *Kultūros filosofija Lietuvoje*, Vilnius, 1983, p. 166.
- ¹⁴ Šalkauskis St. *Tautybė, patriotizmas ir tikrasis lietuvių tautos pašaukimas*, Kaunas, 1928, p.14.
- ¹⁵ Analogišką pažiūrą Šalkauskis dėsto ir savo samprotavimuose apie pačios tautybės esmę. Žr.: Šalkauskis St. *Raštai*, Vilnius, t.IV, 1995, p. 201.
- ¹⁶ Lietuvos filosofinė mintis/Chrestomatija, Vilnius, 1996, p.188.
- ¹⁷ Ibidem, p. 189.
- ¹⁸ Ibidem, p. 189.
- ¹⁹ Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius 1996, p. 14.
- ²⁰ Šalkauskis St. *Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas*, Kaunas, 1928, p. 13.
- ²¹ Turima omeny A.Smetonos pažiūra į lenkų tautinę mažumą, kuri buvo dėstoma dar 1911 metais 98 „Vilties“ numeryje ir kuri tapo valstybine politika po 1926 metų gruodžio 17 dienos: „Mišrioji etnografinė juosta Vilniaus gubernijoje, anot Smetonos, tik tuomet bus kultūringesnė, kada lietuviška sąmonė bus prasikalusi pro lenkišką plūtą“ (Smetona A., Liūdnoji šalis/Viltis.-1911m.- Nr. 11.). Taip pat žiūrėti: Smetona A. Dėl Vilniaus.- Viltis, 1909, Nr. 1.; Smetona A. Kas jie yra.- Viltis, 1910, Nr. 54.; Smetona A. Mažumos ir lietuvių kalba Lietuvoje.- Lietuvos aidas, 1917, Nr. 12.
- ²² Šalkauskis St. *Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas*, Kaunas, 1928, p. 13.
- ²³ Ibidem, p. 13.
- ²⁴ Lopata R. *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Vilnius, 1998, p.69.
- ²⁵ Žr.: Statkus N. Ar galima etniškumo ir nacionalizmo

teorijų sintezė.- Sociologija, 1998 (2), p. 180- 181.

²⁶ Toks požiūris greičiausiai buvo padiktotas to meto Lietuvos realijų, nes Šalkauskis čia kalba būtent apie lenkus, kurie dėl Vilniaus krašto problemos tarpukaryje buvo suvokiami kaip priešas numeris vienas. Tuo tarpu, matyt, būtent dėl šios priežasties kitos tautinės mažumos susilaukdavo žymiai mažesnio dėmesio. Tuo galėtume paaiškinti ir tai, kodėl Lietuvoje antisemitizmas buvo žymiai mažesnis negu pavyzdžiui Lenkijoje ir labiau pradėjo reikštis „Verslo“ leidinyje (nors prof. L.Truskos nuomene, „Verslas“ reprezentavo toli gražu ne tik verslininkų, bet žymiai platesnių socialinių sluoksnių pažiūras) tik ketvirtajame dešimtmetyje prasidėjus pasaulinei ekonominei krizei.

²⁷ Lietuvos filosofinė mintis/Chrestomatija, Vilnius, 1996, p.190.

²⁸ Ibidem, p. 191.

²⁹ Ibidem, p. 192.

³⁰ Patriotizmas ir patriotinis auklėjimas.- Sąjungos Vilniui Vaduoti leidinys Nr. 72, 1935, p. 12.

³¹ Dėl šios sintezės ieškojimų Šalkauskis buvo smarkiai puolamas kraštutinių tarpukario nacionalistų ar fašistų J.Aleksos ir V.Alanto, kas apskritai yra įprasta nuosaikių ir kraštutinių nacionalistų santykių išraiška. Taip Alantas neigė universalines tendencijas ir sakė, jog „mums reikalinga „uždara“ lietuvių tautinės kultūros koncepcija, atskirta nuo visokių svetimų įtakų bei priemaišų [kas modernios kultūros teorijos požiūriu yra apsolučiai neįgyvendinama]“. Plačiau žiūrėti: Alantas V. *Žygiuojanti tauta*, Kaunas, 1940, p. 103- 104; Alantas V. Ar galima Vakarų ir Rytų kultūrų sintezė?- Lietuvos Aidas, Nr. 249 (4058), 1938; Alantas V. Tautinė kultūra savo likime.- Lietuvos Aidas, Nr. 327 (4136), 1938; Alantas V. Kultūrinis apsisprendimas be Rytų.- Lietuvos Aidas, Nr. 295 (4104), 1938.

³² Smith, A.D. *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, 1995, p. 100-102.

³³ Plačiau apie tai žiūrėti: Ivanovas B. Spójnosc idei w pracach Andrzeja Wolana i Hugo Grocjusza.- Lithuania, 4 (33) '99, Warszawa, s. 111- 120.

³⁴ Šalkauskis St. *Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas*, Kaunas, 1928, p. 192.

³⁵ Tai visiškai akivaizu žiūrint į šį St.Šalkauskio nacionalizmo apibrėžimą: „...nacionalizmas yra stipriausias neapykantos, antagonizmo, prievartos, susiskaldymo, nesantaikos, kovos ir karo ramstis ir kartu yra vienas iš didžiausių pavojų kultūringam pasauliui“ (Lietuvos filosofinė mintis/Chrestomatija, Vilnius, 1996, p. 193.).

³⁶ Lietuvos filosofinė mintis/Chrestomatija.- Vilnius, 1996, p. 192.

³⁷ Haas E.B. *Beyond the Nation-State- Functionalism and International Organization*, Stanford, 1964, p. 465.

³⁸ Šalkauskis St. *Raštai*, t.IV, Vilnius, 1995, p. 331.

³⁹ Kaip teigia 10-oji JAV Konstitucijos pataisa, ne

menamos tautinės vertybės, bet būtent modernizacija ir visuomenės klestėjimas yra tie kriterijai, kurie užtikrina net pačios valdžios legitimumą.

⁴⁰ Šalkauskis St. *Raštai*, Vilnius, t.IV, 1995m, p. 207- 208.

⁴¹ *Ibidem*, p. 342.

⁴² Deja, tiek St.Šalkauskis, tiek ir jo mokinys A.Maceina šias dvi kategorijas gana aiškiai akcentuoja. A.Maceina nurodė: „...apsispręsti už vieną tautą visados reiškia apsispręsti prieš kitą tautą“. (Maceina A. *Raštai*, Vilnius, 1994, p. 364.)

Summary

This article is dedicated to the problem of nationality in the works of Lithuanian philosopher Stasys Šalkauskis. Philosopher was strongly influenced by political changes of that period of time. He was living and working during the time of democracy (till coupe d'eta in 1926), so his concept was more democratic than the concepts of other philosophers who were writhing in the four decade. But generally we can say, that the attitude of there Lithuanian philosophers to the problems of nationality, that consists such parts as the patriotism, national minorities, language, historical conciseness, nationalism, is very close to premordialistic conception, that in national identity emphasises just natural features that man got in the moment of birth. On another hand, Šalkauskis unlike premordialists but

more like transformists try to define the evolution of the Lithuanian ethnos. The final part of this evolution is transformation from ethno structure to nation. So, we can detect here three main components that reflect three main tendencies in the theory of nationalism (premordialism, evolutionism and constructivism) in the national theory of Šalkauskis: 1. Emphasis of national nature as a 'given'; 2. Existence of national evolution and transformation; 3. Formation of modern ethnos to nation, as the most important condition of execution of national vocation, that would lead to a new level of identity. At the end we can say that the Šalkauskis' concept of nationality sintesize this entire three components ant that guarantee the originalities of the Lithuanian philosophers works.

Įteikta 2001 06 12

Pateikta spaudai 2001 07 10

Bernaras Ivanovas

Taikos pr. 42-4, Kaunas

e-mail Bernaras_Ivanovas@fc.vdu.lt

tel. 43 53 60